

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dergisi
Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Journal of the Faculty of Theology
ISSN-1304-4524 e-ISSN-2651-2637

Kur'an Tilâveti Esnasında Okunan Bazı Özel Duaların Âyetlerle Olan Bağlıları
Üzerine Bir İnceleme

A Study Of Some Special Prayers Recited During The Recitation Of The Qur'an In Relation To The Versest

Yazar / Author

Halil İbrahim AYDIN

Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi Ana Bilim Dalı
Zonguldak / TÜRKİYE

hibrahim.aydin@beun.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-7600-2334>

Makale Türü/ Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi/ Date of Receipt: 07/02/2025

Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 11/06/2025

Makale Yayın Tarihi / Date of Publication: 30/06/2025

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Haziran / June

Yıl/Year: 23 Sayı/Issue: 45 Sayfa /Page: 234-255

Atıf/Citation: Aydın, Halil İbrahim. "Kur'an Tilâveti Esnasında Okunan Bazı Özel Duaların Âyetlerle Olan Bağlıları Üzerine Bir İnceleme". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (Haziran 2025), 234-255.

<https://doi.org/10.35209/ksuifd.1635435>

●Bu makale iThenticate programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.

KUR'AN TİLÂVETİ ESNASINDA OKUNAN BAZI ÖZEL DUALARIN ÂYETLERLE OLAN BAĞLAMLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Öz

Kur'an, Hz. Peygamber tarafından telaffuz edilerek, arz-sema' usulüyle ashaba öğretilmiştir. Bu süreçte bazen âyetlerle ilgili özel dualar da Hz. Peygamber tarafından tavsiye edilmiştir. Birer âyet metni olmayan mezkûr ifadeler gerek namazda gerekse namaz dışındaki Kur'an tilâveti esnasında bizzat kârî tarafından sesli veya sessiz bir şekilde okunabilmektedir. Bu sebeple söz konusu duaların mahiyetinin irdelenmesi ve ilgili âyetlerle bağının tespit edilmesi önem arz etmektedir. Konuyla ilgili olarak genelde Fâtiha Sûresinin ardından okunan "Âmin" ifadesine tefsir eserlerinde genişçe yer verilmişken diğer dualara kısaca değinilmiştir. Söz konusu bu hususi duaların gerek namazda gerekse namaz dışındaki Kur'an tilâveti esnasında okunduğuna dair rivâyetler ve bilgiler tefsir eserlerinde mevcuttur. Nitekim "Âmîn", "Ve lâ bi şey'in min ni'amike nükezzibe", "Allâhü Rabbü'l-âlemîn", "Sübâneke Allâhümme ve belâ", "Âmentü Billâhi ve bimâ enzele", "Allâhüme âti nefsi takvâhâ", "Sübâne Rabbiye'l-A'lâ" ve "Belâ ve ene a'lâ zâlike mine's-şâhidîn" ve "Allâhü Ekber" gibi ifadelerin tilâvet esnasında okunduğuna dair rivâyetleri tefsir kaynaklarında bulmak mümkündür. Hz. Peygamber'in çeşitli tavsiyelerinin bulunduğu, tefsirde anlam zenginliği kazandıran, çeşitli fikhî hükümlere medar olan, kıraat ilmi açısından tilâvetin usulüyle ilgili öz bilgiler içeren bu konuyla ilgili derli toplu bir çalışma yapılmadığı müşahade edilmiştir. Bu konu, tefsir ve fıkıh eserlerinde genelde ilgili âyet veya fikhî meseleler içerisinde kısaca yer almaktadır. Hadis kaynaklarında ise rivâyet bağlamında konuyla ilgili kısaca bilgi verilmektedir. Bu sebeple âmin lafzı dışındaki ifadeleri de incelediğimiz bu çalışma, sadece tefsir ilmi açısından değil de kıraat, hadis, İslam hukuku gibi bilim dalları için de ufuk açıcı olduğundan önem arz etmektedir. Çalışmada, Kur'an okurken bazı âyet sonlarında okunması Hz. Peygamber tarafından tavsiye edilmiş olan ve başta tefsir kaynakları olmak üzere hadis ve fıkıh ilminde kendilerine yer verilen bazı dua içerikli ifadeler incelenmiştir. Bu bağlamda, sosyal bilimler araştırma yöntemleri arasında yer alan veri tarama yöntemi kullanılarak tefsir eserlerindeki bilgiler ışığında söz konusu ifadelerin neler olduğu tespit edilmiştir. Sonra bu ifadelerin telaffuzu, gramer yapısı, anlamları ve namaz içinde ve dışında okunmasıyla ilgili bilgiler tefsir eserleri başta olmak üzere hadis ve fıkıh eserleri müvacehesinde tahlil edilmiştir. Ardından yorum odaklı bir yöntemle, Kur'an'ın mushaf tertibi esas alınarak söz konusu bu dualar sırasıyla incelenmiştir. Araştırma neticesinde Hz. Peygamberin tilâvet esnasında okunmasını tavsiye ettiği bu duaların, ait oldukları âyet veya sûreye anlam zenginliği kazandırdığı, bu ifadelerin ait olduğu sûre veya âyeti okuyan ve dinleyenlerin imanlarının sağlamlaşmasına, takvâ ve ihlasının artmasına, namazdaki huşu' ve huzurlarına vesile olmaları maksadıyla tavsiye edildiği anlaşılmıştır. Bu sebeple söz konusu ifadeler, namaz esnasında ve haricindeki Kur'an tilâvetinin usulüne dair de nüanslar içermektedir. Araştırmada, genellikle tefsir kaynakları referans alınmıştır. Bazı rivâyetler dolayısıyla hadis kaynaklarına müracaat edilmiştir. Gerektiği yerde, fikhî hükmü ortaya koymak maksadıyla İslam hukuku eserleri de incelenmiştir. Genellikle tefsir kaynakları referans alınarak yaptığımız çalışmamızda yer verdiğimiz rivayetlerin, sıhhat açısından değeri, cerh-ta'dîl, tahrirci ve bu ifadelerle ilgili fikhî tartışmalarise Hadis ve İslam Hukuku alanındaki araştırmacılara bırakılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Kıraat, Tilâvet, Dua, Şükür.

A Study Of Some Special Prayers Recited During The Recitation Of The Qur'an In Relation To The Verse

Abstract

The Qur'an was pronounced by the Prophet and taught to his companions. In this process, sometimes special prayers related to the verses were also recommended by the Prophet. The aforementioned expressions, which are not the text of a verse, can be recited silently or aloud by the Qari himself during the recitation of the Qur'an both in and outside of prayer. For this reason, it is important to examine the nature of these prayers and to determine their connection with the relevant verses. In this regard, the phrase "Amen", which is usually recited after Sûrah al-Fâtiha, has been given extensive coverage in tafsir works,

while other prayers have been briefly mentioned. There are narrations and information that these special prayers are recited both in prayer and during the recitation of the Qur'an outside of prayer. The Qur'ân was recited by the Prophet and transmitted to the Companions through the method of 'arḍ wa-samā'. In this process, sometimes special prayers related to the verses were also recommended by the Prophet. These expressions, which are not the text of a verse, can be recited aloud or silently by the resitator himself during the recitation of the Qur'an both in and out of prayer. For this reason, it is important to examine the nature of these prayers and to determine their connection with the relevant verses. Regarding the subject, the phrase 'Amen', which is usually recited after Sūrah al-Fātiḥa, has been extensively covered in tafsir works, while other prayers have been briefly mentioned. There are narrations and information about the recitation of these special prayers during the recitation of the Qur'ân both in and out of prayer in the works of tafsir. It has been observed that there is no organized study on this subject, which contains various recommendations of the Prophet, provides richness of meaning in tafsir, is the basis of various jurisprudential rulings, and contains brief information about the methodology of recitation in terms of the science of qiraat. For this reason, this study, in which we examine the expressions other than the word 'amen', is important not only for the science of tafsir but also for the branches of science such as qiraat, hadith and Islamic law. In this context, by using the data scanning method, which is among the research methods of social sciences, the expressions in question were determined in the light of the information in the tafsir works. Then, with an interpretation-oriented method, these prayers were analyzed in order based on the order of the Qur'an in the Mushaf. As a result of the research, it was understood that these prayers, which the Prophet recommended to be recited during recitation, added richness of meaning to the verse or sūrah to which they belonged, and that these expressions were recommended for the purpose of strengthening the faith of those who read and listen to the sūrah or verse to which they belong, increasing their taqwa and piety, and being instrumental in their awe and peace in prayer. For this reason, these statements also contain nuances regarding the methodology of reciting the Qur'an during and outside of prayer.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Qiraat, Recitation, Prayer, Gratitude.

Giriş

Kur'an ve hadislerdeki dualar ile ilgili çeşitli araştırmalar yapılmıştır.¹ Ancak Hz. Peygamber'in Kur'an tilâveti esnasında okuduğu veya okunmasını tavsiye ettiği dualarla ilgili hususi bir çalışma yapılmadığı müşahade edilmiştir. Bundan dolayı Kur'an tilâveti esnasındaki dualarla ilgili olan böyle bir çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur. Araştırmanın amacı, öncelikle Hz. Peygamber tarafından tilâvet esnasında okunması tavsiye edilen dua ve iman içerikli ifadelerin ortaya çıkarılmasını sağlamaktır. Bunun yanı sıra çalışmada, söz konusu ifadelerin ilgili âyet veya sûreye kattığı anlam yoğunluğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada, sosyal bilimler araştırma yöntemlerinden olan tarama yöntemi kullanılarak söz konusu dualar ve irtibatlı olduğu âyetler tespit edilmiştir. Ardından yoruma dayalı bir inceleme ile Mushaf tertibi esas alınarak ilgili dualar ve irtibatlı olduğu âyetler anlam-bağlam cihetiyle irdelenmiştir. Netice itibarıyla söz konusu duaların âyetlerle irtibatı tespit edilmiş olup ayrıca Kur'an tilâveti adabına dair az da olsa bir katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Bundan dolayı çalışmanın, yorum zenginliği kazandırma açısından Tefsir ilmine ve Kur'an okuma adabına

¹ Yapılan bazı çalışmalar için bk. Sıtkı Güllü, "Kur'ân-ı Kerim'de Dua Kavramı", *Ekev Akademi Dergisi* 8/18 (2004); Saliha Bilgiç, *Konuları İtibarı ile Kur'an'da Dua* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008); Nurettin Çiftçi, *Kur'an'da Dua* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009); Wildan Mohammed Anwer, *Kur'ân-ı Kerim'de Dua ve Dua Edenler* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016); Derya Güney, *Mü'min Şahsiyetin İnşası Bağlamında Kur'an'da Dua* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018); Mutlu Gül, "Kıraatin Cehrî Okunduğu Namazlarda "Âmîn" Lafzının Söylenmesi: Rivâyet Merkezli Bir İnceleme", *Bilimname* 41/1 (2020).

yönelik bilgiler sunduğundan dolayı Kıraat disiplinine katkı sunacağı kanaati oluşmaktadır.

1. Kur'ân Tilâveti Esnasında Dua Okumak

Dua, aslen d'-a-v kökünden türemiş bir mastar olup davet etmek, çağırmak, seslenmek, ricada bulunmak, haceti arz etmek gibi manalara gelmektedir.² Istılahta, müminin Allah'a yalvarıp yakarması; dilek, talep ve ihtiyaçlarını arz ederek O'nun lütfunu dilemesi anlamına gelen dua,³ Kur'an ve Hz. Peygamber tarafından tavsiye edildiğinden dolayı Müslümanlar için müstehap bir uygulama olup hayatın her alanına yayılmıştır.⁴ Müslüman, sabah uyandığı andan itibaren her söz, iş ve eylemlerine dua ile başlamaktadır. Zira Hz. Peygamber, müminin gün içerisinde yaptığı eylemleri için çeşitli duaları tavsiye etmiştir.⁵ Müslümanın günlük eylemleri arasında namaz ve Kur'an tilâveti de bulunmaktadır. Hz. Peygamber, bu eylemler esnasında yapılabilecek bazı duaları da beyan etmiştir.⁶ Hz. Peygamber'in dualar ile ilgili olan söz konusu rivâyetleri, âlimler tarafından incelenmiş ve duanın içeriği, zamanı, mekânı, sesli-sessiz okunması gibi meselelerle ilgili bazı görüşler ortaya konulmuştur.⁷ Bu sadette Hz. Peygamber'den gelen bazı rivâyetler ekseninde gerek namazda gerekse namaz dışındaki Kur'an tilâveti esnasında dua okumakla ilgili olarak çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. Nitekim namaz esnasındaki dua ile ilgili olan şu rivâyette, Avf b. Mâlik el-Eşceî (ö. 73/692), Hz. Peygamber'in bir gece namazda el-Bakara Sûresi'ni okuduğunu ve her rahmet âyetinin akabinde ve her azap âyetinden sonra dua ettiğini nakletmektedir.⁸ Yine Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656), bir gece Hz. Peygamber'in Bakara Sûresinden Nisâ Sûresine kadar okuduğunu ve her tesbih âyetinde Allah'ı tesbih ettiğini, her istek âyetinde Allah'tan istekte bulunduğunu, her istiâze âyeti akabinde Allah'a sığındığını aktarmaktadır.⁹ Ayrıca Hz. Alî b. Ebî Tâlib (ö. 40/661) ve Abdullâh b. Abbâs'ın (ö. 68/687-88) namazda belirli âyetlerden sonra bir cümlelik dua ve iman içerikli ifadeleri söyledikleri aktarılmaktadır.¹⁰ Bu ve benzeri rivâyetlere istinaden Şafiiler ve Malikîler namaz içerisinde kıraat esnasında dua edilebileceği yönünde fetva vermelerine karşılık Hanefî mezhebinde, kıraat esnasında mesnûn olmayan duaları okumak mekruh sayılmaktadır.¹¹ Hanefî mezhebinde, âmin ifadesi başta olmak üzere namazdaki dualar sessiz bir şekilde okunurken Şafiiler, bunların sesli

² Ebû Abdірrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'ayn* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1425/2003), 2/31; Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1430/2009), 315.

³ Selahattin Parlador, "Dua" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/530.

⁴ Yûnus 10/12; er-Ra'd 13/28; el-İsrâ 17/11; er-Rûm 30/33; Lokmân 31/32; el-Mü'min 40/60; Fussilet 41/49; el-A'lâ 87/15.

⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Câmi'u'l-müsnedü's-şâhihu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh şallallâhu 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1413/1992), "Kitâbü'd-De'avât", 1-70 (No. 6304-6411); Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Süneni İbn Mâce* (Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Düveliyye, ts.), "Kitâbü'd-Dü'â", 4-22 (No. 3827-3892); Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Süneni Ebî Dâvûd* (Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Düveliyye, 1419/1998), "Kitâbü'l-Edeb", 89-94; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Süneni Tirmizî* (Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Düveliyye, 1419/1998), "Kitâbü'd-De'avât", 7-132 (No. 3378-3604).

⁶ İbn Mâce, "Kitâbü'l-Edeb", 53 (No. 3790); Tirmizî, "Kitâbü'd-Dü'â", 2 (No. 3830).

⁷ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Kitâbü'l-mecmû': Şerhu'l-muhezzeb li's-Şirâzî* (Cidde: Mektebetü'l-İrşad, 1401/1980), 2/191.

⁸ Ebû Dâvûd, "Kitâbü's-Salât", 147.

⁹ Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Şâhihi Müslim* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1424/2003), "Kitâbü Şalâti'l-Müsâfirîn ve Kasrihâ", 135.

¹⁰ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî el-Kâhirî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1418/1997), 1/390-391.

¹¹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *et-Tenbîh fî âdâbi hameleti'l-Kur'an* (Beyrut: Daru'l-Minhâc, 1432/2011), 110-111; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdірrahmân el-Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtaşarı Halîl* (Moritanya: Dâru'r-Rızvân, 1408/1989), 1/145.

bir şekilde söylenebileceğini belirtmektedir.¹² Buna ilave olarak, Hanefî mezhebinde namazda okunacak olan duaların sünnetle sabit olma şartı vardır.¹³ Ayrıca Muâviye b. Ebî Süfyân'ın (ö. 60/680), namazda aksıran birine "Allah sana merhamet etsin" şeklinde sesli bir şekilde dua etmesiyle ilgili olan rivâyete istinaden,¹⁴ namazda Kur'an dışındaki ifadelerle duada bulunmak, başkasının icabetini gerektiren bir duayı sesli söylemek, cemaat arasında mükâlemeye sebep olacak duaları okumak caiz görülmemiştir.¹⁵ Bu sebeple Hz. Peygamber'den rivâyet edilen duaları bilip tilâvet esnasında onları okumak önem arz etmektedir.

Hz. Peygamber tarafından namaz esnasında okunabilecek belirli dualar tavsiye edilmiştir.¹⁶ Hanbelî ve Mâlikî mezhebinde olduğu gibi bazı âlimler bu tavsiyelerden yola çıkarak, söz konusu duaların örnek mahiyetinde olduğunu, namazda bu duaların dışında herhangi bir dua okumanın da müstehap olduğunu belirtmişlerdir.¹⁷ Bununla birlikte yukarıdaki hadislerde gece namazındaki uygulamadan bahsedilmesinden dolayı, nafil namazlarda dua etmek caiz görülmüşken farz namazlarda namazı uzatmamak, cemaatin ve namazın insicamını bozmamak gibi maksatlarla temkinli yaklaşılacak bir mesele olmuştur.¹⁸ Bu hususta Maliki mezhebinde, dua ve iman içerikli sözlerin namazda ve namaz dışında Kur'an tilâveti esnasında okunabileceği belirtilmiştir.¹⁹ Buradaki genel kural, namazın insicam, huzur, huşu' ve huzûnu bozmayacak şekilde kısa dualar ve *لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ* gibi iman cümlelerini söylemenin caiz olmasıdır.²⁰ Namazda tilâvet esnasında ve diğer rükûnlarda dua ile ilgili önemli olan bir husus da dünyevi şeylerle ilgili isteklerde bulunulmamasıdır. Zira İbn Hübeyrî (ö. 560/1165), namaz ve tilâvet esnası, yüce bir makam olduğundan dünyevi isteklerde bulunmanın o makama uygun bir davranış olmayacağını, duanın edebine ve usulüne aykırı olacağını ifade etmiştir.²¹

Netice itibarıyla namazda tilâvet esnasındaki dua ile ilgili olarak; bu hususun caiz olduğuna dair Hz. Peygamber'den gelen rivâyetler bulunduğundan dolayı, namazın insicamına engel teşkil etmeyecek kadar tilâvet esnasında dua edilebileceği, farz namazlarda -hususiyile cemaatle eda edilen farzlarda- mesnûn dualarla iktifa edilmesinin namazın ruhuna daha uygun olduğu, yapılacak duaların Kur'an vahyi içerisinde yer alan cümlelerden seçilmesi, dünyevi isteklerle ilgili duanın namazda ve tilâvet esnasında uygun bir davranış olmayacağı belirtilmiştir. Bu sebeple Hz. Peygamber'den rivâyet edilen tilâvet esnasında okunan duaların tespiti önem arz etmektedir. Çalışmanın buradan sonraki bölümünde tefsir eserlerinde kendilerine yer verilen ve hakkında sahih sünnetin bulunduğu bu dua ve iman içerikli ifadelerle ilgili inceleme yapılmıştır.

2. Âmin İfadesi ve Fâtiha Sûresi ile Bağlı

Âmin lafzı, Müslümanlar için selâm lafzı gibi çok değerli bir dua ifadesidir. Nitekim Hz.

¹² Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Müzenî el-Mısri, *Muhtaşaru Müzenî fi furû'î's-şâfiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1418/1998), 1/25.

¹³ Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta'îlî'l-Muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1430/2009), 1/50.

¹⁴ Müslim, "Kitâbü's-Şalât", 60.

¹⁵ Ebu Ömer Dübeyyân b. Muhammed ed-Dübeyyân, *el-Câmi'ü fi ahkâmi şifati's-şalât* (Mısır: Dâru'l-Lü'lü', 1440/2019), 3/300-301.

¹⁶ Nevevî, *Kitâbü'l-mecmu'*, 2/191; Dübeyyân, *el-Câmi'ü fi ahkâmi şifati's-şalât*, 3/301.

¹⁷ Nevevî, *Kitâbü'l-mecmu'*, 2/191.

¹⁸ Dübeyyân, *el-Câmi'ü fi ahkâmi şifati's-şalât*, 3/301; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1/390-391.

¹⁹ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *el-Muğni* (Riyad: Daru Âlemi'l-Kütüb, 1418/1997), 2/44.

²⁰ Nevevî, *et-Tenbîh fi âdâbi hameleti'l-Kur'ân*, 110-111; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2/44.

²¹ Ebû'l-Muzaffer Avnuddîn Yahyâ b. Muhammed b. Hübeyre eş-Şeybânî ed-Dûrî, *el-İfşâh 'an me'âni's-Şihâh* (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1414/1995), 2/237.

Peygamber; “Yahudiler, sizleri selâm ve âmin konusunda kıskandıkları gibi başka hiçbir konuda kıskanmadılar.”²² buyurmaktadır. Bu ve benzeri rivâyetlerden dolayı, tefsir kaynaklarında âmin kelimesinin kökeni, telaffuzu, gramer yapısı, anlamı ve faziletleri gibi konularla ilgili çeşitli meselelere yer verilmiştir. Nitekim kökeniyle ilgili olarak; tefsir eserlerinde “e-m-n” kökünden türemiş Arapça asıllı bir kelime olduğu ifade edilmektedir.²³ Ancak âmin kelimesinin anlamlarında, bu “e-m-n” kökünün manalarının bulunmaması da dikkati çekmektedir. Genelde ism-i fi’l olarak değerlendirilmesinden kaynaklı olarak âmin kelimesinin kökeni, Arapçanın üst dilleri olan Akadça’ya kadar ulaştırılmıştır. Muhtemelen Tevrat’ta zikredilmesi sebebiyle aslının İbranice veya Süryanice olduğu ifade edilse de genel kabul Arapça asıllı olduğu yönündedir.²⁴ Diğer dinlerde olduğu gibi İslam’da da bu ifade, yaygın bir şekilde muhatap/dinleyici kitle tarafından duaların ardından söylenmektedir.²⁵ Ayrıca âmin lafzının, Hz. Musa sonrasındaki din ve şeriatlara mahsus olduğu hadîs-i şeriften anlaşılmaktadır.²⁶ Bunun yanı sıra; Hz. Peygamber, bizzat kendisi dua içerikli âyetlerden sonra ve bazı durumlarda kendisi âmin ifadesini zikrettiği gibi namaz içerisinde Fâtiha Sûresi’nin ardından söylenmesini de tavsiye etmiştir.²⁷ Nitekim tefsir kaynaklarında sıkça geçen bir rivâyette²⁸ “İmam, ‘ve le’-d-dâllîn’ dediğinde âmîn deyiniz. Zira kimin âmini meleklerin âminine tevafuk ederse geçmiş günahları bağışlanır.” buyurulmaktadır.²⁹ Bu hadis, *Sahîhu’l-Buhari* ve *Sahîhu’l-Müslim* gibi hadis kaynaklarında yer almakta ve senet ve metin itibarıyla da sahih hadislerden biri olarak kabul edilmektedir.³⁰ Bu ve benzeri rivâyetler sebebiyle Fâtiha Sûresi okunduktan sonra âmin demenin, mezheplerin ittifakıyla sünnet olduğu müfessirler tarafından belirtilmişken, sesli veya sessiz okunması, cemaatle namazda yalnız imamın veya imamla birlikte cemaatin okuması gerektiği hususunda ihtilaflı meseleler bazı tefsir kaynaklarında yer almaktadır.³¹

Âmin ifadesinin, gramer yapısıyla ilgili olarak, genelde lügat âlimlerine atıfta bulunulmuş olup *ism-i fâ’il* kalıbında veya *esmâ’ul-ef’âl* grubunda olduğu belirtilmiştir.³² Ayrıca zayıf bir görüş olsa da Allah’ın ismi olarak yorumlanmıştır. Nitekim Ebü’l-Bekâ el-Ukberî (ö. 616/1219), Allah’ın ismi olamayacağını zira Allah’ın isimlerinin nesilden nesile duyularak (semâ’ yoluyla) sonraki nesle ulaştığını ancak *âmîn* şeklinde Allah’a nispet edilen bir ismin duyulmadığını beyan etmektedir. Ayrıca o, âmin ifadesinin fetha üzere mebni olduğunu eğer Allah’ın ismi (marife)

²² İbn Mâce, “Kitâbü İkâmeti’s-Şalât” 5 (No. 860).

²³ Ebü İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa’lebî en-Nisâbü’rî, *el-Keşf ve’l-beyân ‘an tefsiri’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, 1423/2002), 1/125; Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an haqâ’iki gâvâmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-eşkâvil fi vücûhi’t-te’vîl* (Riyad: Mektebetü’l-Ubeykân, 1417/1998), 1/123-124; Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi’u li aḥkâmi’l-Kur’ân* (Beyrut: Müessesesi Risâle, 1427/2006), 1/195; Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *ed-Dürrü’l-mensûr fi’t-tefsîr bi’l-me’sûr* (Kahire: Merkezü Hicr, 1424/2003), 1/88.

²⁴ Sargon Erdem, “Âmin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/62.

²⁵ Erdem, “Âmin”, 3/62.

²⁶ Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *el-Câmi’u’s-şâğîr* (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-İlmiyye, 1424/2004), 1/38.

²⁷ Buhârî, “Kitâbü’l-Ezân”, 111 (No.780); Müslim, “Kitâbü’s-Şalât”, 43.

²⁸ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 1/125; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/123-124; Kurtubî, *el-Câmi’u li aḥkâmi’l-Kur’ân*, 1/195; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, 1/88.

²⁹ Buhârî, “Kitâbü’t-Tefsîr”, 2 (No. 4475); Müslim, “Kitâbü’s-Şalât”, 18.

³⁰ Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi’l-İmâmi Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî* (Riyad: el-Mektebetü’s-Selefiyye, ts.), 8/159.

³¹ Ebü Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes’ûd b. Muhammed el-Ferrâ’ el-Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl* (Riyad: Dâru Taybe, 1408/1989), 1/55; Ebü’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî fi tefsiri’l-Kur’ân’i’l-Kerîm ve seb’i’l-mesânî* (Beyrut: İdâratü’t-Tabâatü’l-Münîre, 1353/1934), 1/97; Gurâbzâde Ahmed Efendi, *Zübedü âsâri’l-mevâhib ve’l-envâr* (İstanbul: Bilnet Matbaacılık, 1437/2016), 82.

³² Nâsirüddîn Ebü Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, ts.), 1/31.

olsaydı zamme üzere mebni olmasının icap edeceği şeklinde morfolojik gerekçeler de öne sürmüştür.³³ Bununla birlikte *Kitâbü'l-âyn* isimli eserinde Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), âmin ifadesini Allah'ın ismi olarak zikretmektedir.³⁴ İsfahânî (ö. 502/1108), "sah" ve "meh" lafızları gibi ism-i fi'il olduğunu ifade ettikten sonra zayıf bir görüş olarak Allah'ın ismi olduğunu da belirtmektedir.³⁵ *İsm-i fi'il* olarak değerlendiren âlimler, "istecib", "ecib", "if'al" gibi emr-i hazır; "liyekun" gibi emr-i gâib kiplerini takdir etmişlerdir.³⁶

İfade ettiği anlam açısından âmin kelimesi, genel kabule göre "Duamıza icabet et/ediver!" anlamındaki dua ve temenni ifadesidir.³⁷ Bunun yanı sıra ifadenin "Allah'ım, bu şekilde oluversin!", "Rabbimiz, yapiver!", "Yâ Rabb, umutlarımızı boşa çıkarma!", "Allah'ım, senden başka kimsenin buna gücü yetmez!" anlamlarına geldiği de belirtilmiştir.³⁸ Ayrıca âmin kelimesinin e-m-n kökünden türediğini savunanlar, âmin lafzının hemzesinin medli/uzatılarak okunmasıyla ilgili olarak; başına bir nidâ hemzesi ilave edildiğini, âmin kelimesinin hemzesinin de elife kalbedildiğini bu sebeple anlamının "Ey Âmin!, Ey Âmin icabet et!" şeklinde olduğu yorumunda bulunmuşlardır.³⁹

Tefsir eserlerinde âmin kelimesinin telaffuzu ile ilgili bilgiler de yer almaktadır. Nitekim hemzenin meddi veya kasrıyla okunmasının mümkün olduğuna dair çeşitli bilgiler kaynaklarda yer almaktadır. Bu bilgiler ışığında genel kanaatin "âmîn" şeklinde hemzenin med edilmesiyle telaffuzudur.⁴⁰ Bununla birlikte hemzenin kasrıyla da "emîn" şeklinde de okunabileceği belirtilmiştir.⁴¹ Ayrıca "âmmîn" şeklinde şeddeli olarak telaffuz edildiği de nakledilmektedir.⁴² Kurrâ ise âmin kelimesini tahfif⁴³ ve medli olarak okumuşlardır.⁴⁴

Tefsir eserlerinde âmin ifadesinin faziletine dair bilgileri bulmak da mümkündür. Nitekim bu hususla ilgili olarak; Fâtiha Sûresi nazil olduğunda Cebrâil'in bizzat âmin ifadesini Hz. Peygamber'e telkin ettiği, bu sûre akabinde âmin denildiğinde geçmiş günahların mağfiret

³³ Ebü'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Ukberî el-Ezeci el-Bağdâdî, *el-İmlâ mâ min bihi'r-Rahmân min vücûhi'l-i'râb ve'l-kırâât fî cemî'i'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1429/2008), 1/8.

³⁴ Ebû Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-âyn* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1424/2003), 1/90.

³⁵ Ebü'l-Kâsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfrdâtü elfâzi'l-Kur'ân* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1430/2009), 92.

³⁶ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1387/1968), 13/26.

³⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/123-124.

³⁸ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/125; Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmî'l-Kur'ân*, 1/195.

³⁹ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* (Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 1423/2002), 1/37; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (Kahire: Merkezü'l-Bühûs ve'd-Dirâsât, 1421/2001), 1/135-204; Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye* (BEA: Câmiatü Şerkâ, 1429/2008), 1/114-116; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdül-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr* (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1405/1984), 1/17; Süyûtî, *ed-Dürü'l-menşûr*, 1/43; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm* (Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1421/2000), 1/232-233.

⁴⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2/162-163.

⁴¹ Ebü'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm (Abdiddâim) el-Halebî, *ed-Dürü'l-menşûn fî 'ulûmî'l-Kitâbi'l-meknûn* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1414/1994), 1/77; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/123-124; Ebu Abdillâh Mustafa b. Adevi, *et-Teshîl li te'vîli't-tenzîl* (Kahire: Dâru's-Sahîfe, 1417/1996), 1/136-138.

⁴² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, 1/231.

⁴³ Tahfif, şeddesiz okumak demektir. Bu terim, "Âmmîn" şeklinde mîm harfinin şeddeli değil de "Âmin" şeklinde cezimli okunduğunu ifade etmektedir. Netice itibarıyla Kurrâ, "Âmmîn, emmîn, emîn" şeklindeki okuyuşları tasvip etmemişler. Sadece "Âmin" şeklinde telaffuz etmişlerdir. bk. Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *el-Keşf 'an vücûhü'l-kıraeti's-seb' ve 'ilelîhâ ve hucecihâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1984), 1/135-136.

⁴⁴ Ebu'l-Hasan Nüreddîn Ali el-Kârî, *Mirâtü'l-mefâtîh şerhu mişkâtî'l-meşâbih* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422/2001), 2/512.

edileceği, âmin ifadesinin Allah'ın mührü mesabesinde olduğu beyan edilmektedir.⁴⁵

Son olarak; Merâğî (ö. 1952), âmin ifadesiyle ilgili dikkat çekici açıklamalarda bulunur. Zira o, âmin ifadesinin müzikte melodiyi güçlendirmek veya duraklama yapmak için seslendirilen “selah” lafzı gibi⁴⁶ Fâtiha Sûresinin akabinde okunan müzikal bir ifade olduğunu aktarmaktadır.⁴⁷ Muhtemelen hadis rivâyet anlayışlarındaki farklı tutumlarından kaynaklı olarak Tabâtabâî ve Tabersî gibi şîî müfessirler eserlerinde âmin ifadesine yer vermemişlerdir.⁴⁸

Netice itibarıyla âmin ifadesi, dua anlamı içeren *ism-i fi'il* olup Hz. Peygamber tarafından Fâtiha Sûresi akabinde okunması tavsiye edilmektedir. Kur'an'da bir âyet veya âyet bölümü olmadığı ittifaken sabittir. Rivâyetler dikkate alınarak âmin ifadesinin sesli veya sessiz söylenilmesi, imam ve cemaatin her ikisinin ya da sadece cemaatin söylemesi gibi meseleler çeşitli yönlerden inceleme konusu yapılmıştır. Âmin lafzının, Fâtiha Sûresindeki duaların aynısını Allah'tan talep etme manasına geldiği belirtilmekle birlikte “Duamıza icabet et/ediver!”, “Rabbimiz, yapiver!”, “Yâ Rabb, umutlarımızı boşa çıkarma!”, “Allah'ım, senden başka kimsenin buna gücü yetmez!”, “Ey Rabbimiz kabul et!, Ey Rabbimiz yap!, Ey Allah'ım icabet et!” anlamlarına geldiği ifade edilmektedir. Bu yönüyle Fâtiha Sûresi akabindeki âmin ifadesi, Allah'ın hamd edilmeye layık yagane varlık! oluşunu; rahmân, rahîm ve ahiretin sahibi olduğunu ikrar anlamını ifade ettiği gibi kulluk edilecek ve yardım istenilecek yegâne merciin Allah olduğu da âmin ifadesiyle tekrar teyit edilmektedir. Yine bu âmin ifadesi, doğru ve iyi hayat tarzı olarak izah edebileceğimiz sıratı müstakimi Allah'tan isteme anlamını ifade ettiği gibi son âyetinde dile getirildiği üzere sıratı müstakime zıt olan tutum ve davranışlardan da uzak kalmayı talep etmek manasını içermektedir.

3. Ve lâ bi şey'in min ni'amike nükezzibe, fe leke'l-hamdü İfadesi ve Rahmân Sûresi ile Bağ

Bazı tefsir eserlerinde “Ve lâ bi şey'in min ni'amike Rabbenâ nükezzibe, fe leke'l-hamdü”/ “Ve lâ bi şey'in min ni'meti Rabbinâ nükezzibe, fe leke'l-hamdü” şeklinde dua ve şükür ifadesi yer almaktadır. İlgili rivâyetler incelendiğinde, Hz. Peygamber'in Rahmân Sûresini sahabeye baştan sona okuduğu, onların da sessizce dinlemeleri ve tilâvete icabet maksadıyla dua ve niyazda bulunmamaları üzerine “*Bana ne oluyor da sizleri sessizce dinlerken görüyorum. Hâlbuki ben bu sûreyi cinlere okudum da onlar 'fe bi eyyi elâi Rabbikumâ tükezzibân' âyetinin ardından 'Ve lâ bi şey'in min ni'amike Rabbenâ nükezzibe, fe leke'l-hamdü' dediler.*” buyurarak Rahmân Sûresi'nde otuz bir defa zikredilen bu âyetler akabinde yukarıdaki duanın okunmasını sahabeden talep etmektedir.⁴⁹ Nitekim Sa'lebî (ö. 427/1035), eserinde bu hadise yer vermektedir.⁵⁰ Mekkî b. Ebû

⁴⁵ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî, *el-Muḥarraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1422/2001), 1/79.

⁴⁶ Selâh, Kahire'deki Kültür Evi tarafından yayınlanan İncil Sözlüğü'nün dört yüz yetmiş dokuzuncu sayfasında şöyle yazıyor: ((Selah): Otuz dokuz mezmurda yetmiş bir kez geçen müzikal bir ifadedir. Habakkuk Kitabı'nda da üç kez geçiyor. Bazıları bu kelimenin melodiyi güçlendirmek anlamına geldiğini veya müzikal bir duraklama anlamına geldiğini düşünüyor. Edessa'lı rahip Jacob, bunun hristiyanların kutsamayı duyduktan sonra tekrarladıkları “âmin” kelimesine benzediğini söyledi. bk. Kitabtblog, “Selah”, Erişim 12 Ağustos 2024.

⁴⁷ Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî* (Mısır: Şeriketü Mustafa el-Bâbî, 1365/1946), 1/37.

⁴⁸ Ebû Alî Emînüddîn (Emînü'l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-Tabersî, *Mecme'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1426/2005), 1/19-41; Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'l-Âlemî, 1418/1997), 36-63.

⁴⁹ Tirmizî, “Kitâbü Tefsîri'l-Kur'ân”, 55 (3291); Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-Ahveî şerhu Câmi'i't-Tirmizî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1426/2005), 9/177.

⁵⁰ Se'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 25/305.

Tâlib (ö. 437/1045), söz konusu rivâyetin üç ayrı tarikini zikretmektedir.⁵¹ Mâverî (ö. 450/1058) ve Sem'ânî (ö. 489/1096), Muhammed b. Münkedir'den gelen rivâyete yer vermektedir.⁵² Ayrıca Meverî, er-Rahmân Sûresi'nde "*fe bi eyyi âlâi Rabbikumâ tükezzibân*" âyetinin tekrar edilmesinin, zikredilen nimetleri muhatabın zihninde pekiştirmek maksadına matuf olduğunu ifade etmektedir.⁵³ Begavî (ö. 516/1122) de aynı rivâyete yer vermektedir. O, hadisin metin ve senedini zikretmeksizin söz konusu duayı cinlerin okuduğunu da aktarmaktadır.⁵⁴ İbn Kesîr (ö. 774/1373), mümin cinler gibi insanların da bu âyetler akabinde "Allâhümme ve lâ bi şey'in min êlâi Rabbenâ nükezzibe, fe leke'l-hamdü" şeklinde dua etmeleri gerektiğini belirtmektedir.⁵⁵ Neseî (ö. 710/1310), rivâyetleri zikretmeksizin "Allâhümme ve lâ bi şey'in min êlâi Rabbenâ nükezzibe, fe leke'l-hamdü ve leke's-şükrü" duasının okunduğunu kaydetmektedir. O, söz konusu duaya "ve leke's-şükrü" ifadesini ilave etmiştir.⁵⁶ Süyûtî (ö. 911/1505) konuyla ilgili üç ayrı rivâyete yer vermektedir.⁵⁷

Tefsir eserlerinde Rahmân Sûresinde otuz bir defa zikredilen "*Fe bi eyyi âlâi Rabbikumâ tükezzibân*" âyetinin akabinde "Ve lâ bi şey'in min ni'amike/ni'meti Rabbinâ nükezzibe, fe leke'l-hamdü" ifadesinin zikredildiğine dair rivâyetler mevcut olup söz konusu ifade, Rahmân Sûresinde zikredilen nimetleri Allah'ın ihsan ettiğini tasdik etmek ve o nimetleri tahdis etmek maksadıyla zikredildiği anlaşılmaktadır. Nitekim tefsir eserlerinde, söz konusu otuz bir âyetin bulunduğu her bir bölümde Allah'ın bahsettiği farklı bir nimet anlatıldığına vurgu yapılmakta olup bunları muhatabın zihnine yerleştirmek maksadıyla "*Fe bi eyyi âlâi Rabbikumâ tükezzibân*" âyetinin tekraren zikredildiği ifade edilmektedir.⁵⁸ Bu nimetlerin her birini takrir maksadıyla "Ve lâ bi şey'in min ni'amike Rabbenâ nükezzibe, fe leke'l-hamdü" ifadesinin tavsiye edildiği anlaşılmaktadır.⁵⁹

4. "Allâhü Rabbü'l-Âlemîn" İfadesi ve Mülk Sûresi ile Bağ

Mülk Sûresinin son âyeti akabinde "Allâhü Rabbü'l-Âlemîn" ifadesinin söylenildiğine dair bilgiler bazı tefsir eserlerinde zikredilmektedir. Nitekim Ebû Bekr Haddâd (ö. 800/1398), bu âyet okunduktan sonra "Allâhü Rabbü'l-Âlemîn" denilmesinin müstehap olduğunu ifade etmektedir.⁶⁰ Celâleyn tefsirinde Süyûtî (ö. 911/1505) de aynı ifadelere yer vermektedir.⁶¹ Sıddîk Hasan Han (ö. 1307/1890) da Celâlettîn el-Mahallî'ye atıfla, bu âyet akabinde "Allâhü Rabbü'l-Âlemîn" denilmesinin müstehap olduğunu zikretmektedir.⁶² Yine Hatîb eş-Şirbînî'de Mülk Sûresinin

⁵¹ Mekki b. Ebû Tâlib, *el-Hidâye*, 11/7217.

⁵² Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân* (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418/1997), 5/324.

⁵³ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverî, *en-Nuket ve'l-uyûn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 7/427.

⁵⁴ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 7/444.

⁵⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, 7/491.

⁵⁶ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 3/418.

⁵⁷ Süyûtî, *ed-Dürü'l-menşûr*, 7/590.

⁵⁸ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhîd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1993), 8/189; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 5/171; Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), 29/97-98; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, 7/491.

⁵⁹ Mekki b. Ebû Tâlib, *el-Hidâye*, 11/7217; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 3/418; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, 7/491.

⁶⁰ Radiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed el-Haddâd, *Tefsîru'l-Haddâd Keşfü't-tenzîl fî tahkîki'l-mebâhis ve't-te'vîl* (Libya: Dâru'l-Kütübü'l-Vataniyye, 1422/2001), 7/49.

⁶¹ Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî el-Mahallî - Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-Celâleyn* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1431/2010), 757.

⁶² Ebû't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasen b. Alî el-Kannevcî, *Fethu'l-beyân fî mekâşîti'l-Kur'ân* (Beyrut: Şeriketi Ebnâî Şerîf el-Ensârî, 1414/1993), 14/249.

sonunda bu duanın okunmasının müstehap olduğu yönünde fetva vermiştir.⁶³ Ayrıca ifadenin hem âyet sonunda söylenilmesinin önemine işaret etmek maksadıyla hem de Allah'a imanın pekiştirilmesi için bazı tefsir eserlerinde şöyle bir hadise de aktarılmaktadır: bu âyeti işiten bazı küstah kimseler, istihza maksadıyla "kazma ve kürekler o suyu geri getirir." demiş, bu sözlerinin akabinde bir anda gözleri kör olmuş ve ölene kadar da kör yaşamışlardır.⁶⁴

Mülk Sûresinin otuzuncu âyeti akabinde okunan "Allâhü Rabbü'l-Âlemîn" ifadesinin ilk dönem tefsir literatüründe yer almadığı, ulaşabildiğimiz kadarıyla en erken IX. asırda yaşamış olan Ebû Bekr Haddâd'ın eserinde zikredildiği anlaşılmaktadır. Hadis kaynaklarında bununla ilgili rivâyet de mevcut değildir. Muhtemelen çalışmanın birinci başlığı içerisinde bahsedildiği gibi hakkında rivâyet bulunan dualar teşmil edilerek el-Mülk Sûresi'nin sonunda bu duanın okunabileceği yönünde tefsirlerde bilgi verilmiştir.

Söz konusu ifadenin Mülk Sûresiyle irtibatına bakıldığında, sûrenin ikinci bölümünde bazı aklî delillerle müşriklerin içine düştükleri kötü durumları ortaya çıkartılarak onlar, Allah'a imana davet edilmektedir.⁶⁵ Okunması akabinde "Allâhü Rabbü'l-Âlemîn" ifadesinin söylenilmesinin tavsiye edildiği otuzuncu âyette ise "*Deki bir düşünün: 'Suyunuz çekilirse size yerden kaynayan suyu kim getirebilir?'*" buyurularak takrir üslubunda bir soru yöneltilmektedir.⁶⁶ Bu soruya mukabil, "Âlemlerin Rabbi olan Allah getirebilir" anlamındaki bu sözün söylenilmesi müstehap kabul edilmektedir. Tefsir eserlerine bakıldığında, bu ifadenin, iki ayrı vurguya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Birincisi, müşriklerin Allah'a iman etmelerine vesile olmak maksadıyla söylenilmesi, ikincisi ise müminlerin Allah'a olan imanlarının takviye edilmesidir.⁶⁷ "Sübhâneke fe belâ İfadesi" ve Kıyâme Sûresi ile Bağlı

Kıyame Sûresinin son âyeti akabinde "Sübhâneke fe belâ/Sübhânekellâhümme ve belâ"/"Sübhânehû fe belâ" gibi tesbih ifadelerinin söylenildiğiyle ilgili rivâyetler bazı tefsir eserlerinde zikredilmektedir.⁶⁸ Nitekim Saîd b. Cübeyr, "*İbn Abbâs, et-Tîn Sûresi'nin son âyetini okuduktan sonra 'Sübhânekellâhümme ve belâ' dedi.*" buyurmaktadır.⁶⁹ Yine Hâzin'in (ö. 741/1341) tefsirinde yer verdiği ve Musa b. Ebî Âişe'den nakledilen şu rivâyetle de aynı ifade vardır.⁷⁰ "*Bir kişi, evinin damında namaz kılıyordu. 'Eleyse zâlike bi kâdirin alâ en-yuhiyye'l-mevtâ' âyetinden sonra sesli olarak 'Sübhânekellâhümme ve belâ' dedi. Ona bunu sorduklarında, Resulullâh'tan işittim dedi.*"⁷¹ Ayrıca bu rivâyetle, namazda sesli bir şekilde söz konusu ifadenin söylenildiği nakledilmektedir. Bu da -yukarıda belirtildiği gibi- namazda mezkûr ifadenin sesli olarak okunabileceğine işaret etmektedir.

Mâtürîdî (ö. 333/944), Kıyâme Sûresinin son âyeti bağlamında söz konusu ifadeye yer vermektedir. O, "ألَيْسَ/eleyse" ifadesindeki hemzenin tahkik manasına geldiğini yani "*Gerçekten Allah ölüleri diriltmeye kadirdir.*" anlamını ifade ettiğini; istifham-ı hâricî olarak değerlendirilirse, bir kişinin diğerine "Allah ölüleri diriltmeye kadir değil midir?" şeklinde bir soru yöneltmesi

⁶³ Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1/390-391.

⁶⁴ Ebû Bekr Haddâd, *Tefsîru'l-Haddâd*, 7/49; Mahallî – Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, 757.

⁶⁵ el-Mülk 67/15-30.

⁶⁶ el-Mülk 67/30.

⁶⁷ Ebû Bekr Haddâd, *Tefsîru'l-Haddâd*, 7/49; Mahallî – Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, 757; Kannevcî, *Fethu'l-beyân*, 14/249.

⁶⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'î'l-'Azîm*, 14/205.

⁶⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 24/526; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'aklî's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1409/1990), 9/76; Mekki b. Ebû Tâlib, *el-Hidâye*, 12/8348.

⁷⁰ Ebû'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.), 4/375.

⁷¹ Ebû Dâvûd, "Kitâbü's-Salât" 2.

kabilinden olacağını ve cavabın da “Belâ hüve kâdirun alâ zâlike”/tabiiki O, Allah ona (ölüleri diriltmeye) kadirdir? şeklinde olması gerektiğini zira Hz. Peygamber’in de bu şekilde söylenilmesini tavsiye ettiğini bildirmekte ve “Sübhâneke fe belâ” ifadesinin Mürselât Sûresinin sonunda söylenildiğini zikretmektedir.⁷² Vâhidî (ö. 468/1076), Kıyâme Sûresinin son âyetindeki istifhâmın, istifhâm-ı takrîrî olduğu için ilk olarak yaratmaya kadir olan Allah’ın tekrar yaratmaya hayli hayli müktedir olduğuna vurgu yapıldığını ifade etmektedir. Bu âyet okunduktan sonra söylenilen “Sübhâneke ve belâ” ve “Allâhümme ve belâ” ifadelerinin bulunduğu tesbih ile ilgili iki rivâyete yer vermektedir.⁷³ Ayrıca o, *Tefsîru’l-basît*’ta “Allahümme Rabbenâ fe belâ” ifadesinin söylenildiğini de zikretmektedir.⁷⁴ Abdülkâhir Cürçânî (ö. 471/1078-79), Tîn ve Kıyâme Sûrelerinin sonunda bu ifadenin söylenildiğine dair bir rivâyet zikretmektedir. Ancak rivâyetin kaynağı veya senedine yer vermediği gibi söz konusu ifadeyi “Sübhâneke belâ” şeklinde kaydederek atıf edatı olan fe harfini zikretmemiştir.⁷⁵ Nesefî (ö. 710/1310), Hz. Peygamber’in bu âyeti okuduktan sonra “Sübhâneke ve belâ” dediğini nakletmektedir.⁷⁶ Süyûtî (ö. 911/1505), çeşitli rivâyetler zikretmekle beraber Kıyâme Sûresinin son âyeti akabinde söylenilen söz konusu tesbih ifadesinin “Sübhânehû fe belâ” ve “Sübhâneke Rabbî ve belâ” şeklinde olduğunu da aktarmaktadır.⁷⁷ Yine o, “Belâ”, “Sübhânekelâhümme ve belâ”, “Sübhâneke ve belâ” ve “Sübhâneke fe belâ” gibi tesbihlerin söylenildiğine dair çeşitli rivâyetlere de tefsirinde yer vermektedir.⁷⁸ Şevkânî (ö. 1250/1834), yukarıdaki ifadelerin tümünü içeren çeşitli rivâyetler nakledir.⁷⁹ Şinkî (ö. 1913), söz konusu ifade ile ilgili olarak İmam Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd’un çeşitli rivâyetler zikrettiğini belirttikten sonra âyetteki istifhâmın inkârî veya takrîrî olabileceğini ifade etmektedir. Yine âyetin Allah’ın kudretini ortaya koymak maksadıyla zikredildiğini kaydetmektedir.⁸⁰

Kıyâme Sûresinin son bölümünde insanı yaratanın, biyolojik ve anatomik yapısını kurgulayıp kuranın Allah olduğu anlatılmaktadır.⁸¹ Kırkıncı âyetinde ise meâlen, “*Şimdi bunları yapan Allah’ın ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi?*” şeklinde bir soru yöneltilerek sûre son bulmaktadır. Müfessirler, buradaki soru edatının cevap bekleme odaklı bir üslupta değil de takrir üslubunda yani önceki âyetlerde zikredilen hakikatleri tasdik etmeye odaklı olarak zikredildiğini ifade etmektedirler.⁸² Bu sebeple Hz. Peygamber’in, ilgili âyet okunduktan sonra yukarıda zikredilen duaları tavsiye ettiği anlaşılmaktadır.

5. “Âmentü Billâhi ve bimâ enzele” İfadesi ve Mürselât Sûresi ile Bağ

Mürselât Sûresinin son âyeti akabinde dua okunmasının tavsiye edildiği rivâyetler, tefsir

⁷² Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî, *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm* (Beyrut: Müessesetü Risâleti Nâşirûn, 1425/2004), 5/344.

⁷³ Ebû’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbûrî, *el-Vasît fî tefsîri’l-Kur’ân’i’l-mecîd* (Beyrut: Dâru’l-Kütüb’i’l-İlmiyye, 1415/1994), 4/397.

⁷⁴ Ebû’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbûrî, *el-Basît fî tefsîri’l-Kur’ân’i’l-mecîd* (Suud: Mektebetü’l-Melik Fehd, 1421/2000), 22/530.

⁷⁵ Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdîrrahmân b. Muhammed el-Cürçânî, *Dercü’l-dürer fî tefsîri’l-âyi ve’s-süver* (İngiltere: Al-Bukhary İslamic Center, 1429/2008), 1741.

⁷⁶ Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, 3/575.

⁷⁷ Süyûtî, *ed-Dürrü’l-menşûr*, 15/139.

⁷⁸ Süyûtî, *ed-Dürrü’l-menşûr*, 15/139-141.

⁷⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San’ânî el-Yemenî, *Fethu’l-kadîr el-câmi’ beyne fenneyi’r-rivâye ve’d-dirâye min ‘ilmi’t-tefsîr* (Tahran: Dâru’l-Vefâ, 1428/2007), 5/455.

⁸⁰ Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir el-Cekenî el-Himyerî eş-Şinkî, *Edvâ’ü’l-beyân fî izâhi’l-Kur’ân’i bi’l-Kur’ân* (Riyad: Dâru İlmi’l-Fevâid, 1400/1980), 8/405, 693; 9/340.

⁸¹ el-Kıyâme 75/36-39.

⁸² Süyûtî, *ed-Dürrü’l-menşûr*, 15/139-141; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 5/455; Şinkî, *Edvâ’ü’l-beyân*, 8/405, 693; 9/340.

kaynaklarında zikredilmektedir. Nitekim Taberî, Ma'mer b. er-Raşîd kanalıyla Katâde'nin Mürselât Sûresinin ellinci âyetinden sonra "Âmentü billâhi ve bimâ enzele" ifadesini söylediğini aktarmaktadır.⁸³ İbn Ebî Zemenîn (ö. 399/1008), Yahya b. Muhammed'den Ebu Hureyre kanalıyla gelen bir rivâyette, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Sizden biriniz el-Mürselât'ı sonuna kadar okuduğu zaman şöyle desin: 'Âmentü Billâhi ve bimâ enzele'".⁸⁴ Mekki b. Ebû Tâlib (ö. 437/1045), Tîn Sûresi bağlamında Mürselât Sûresinin sonunda bu ifadesinin söylendiğini zikretmektedir.⁸⁵ Ayrıca İbn Kesîr (ö. 774/1373) ve Âlûsî (ö. 1270/1854) söz konusu âyet akabinde "Âmennâ billâhi" ifadesinin söylendiğini belirtmektedir.⁸⁶ Bikâî (ö. 885/1480) ve Süyûtî, "Allah'a iman ettik." anlamındaki bu ifadenin, Mürselât Sûresinin son âyetinden sonra okunduğuyla ilgili Tirmizî'nin rivâyeti olduğunu belirtmektedir.⁸⁷ Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla Tirmizî'nin eserinde bu ifadeyle ilgili rivâyet yer almamaktadır. Ebû Dâvûd, bununla ilgili bir rivâyete eserinde yer vermektedir.⁸⁸ Bu sebeple hem *Süneni Ebî Dâvûd*'daki rivâyete itibar edilerek hem de Kur'an tilâveti esnasında dua edilebilecek yerlerde dua okunmasında beis görmeyen âlimler gibi düşünülerek söz konusu duanın okunabileceği kanatı hâsıl olmaktadır.

Tefsir eserlerinde Mürselât Sûresi akabinde okunan dua ile ilgili iki ayrı ifadenin olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan biri "Âmentü Billâhi ve bimâ enzele" diğeri ise "Âmennâ billâhi" ifadesidir. Her iki ifadede de Allah'a inandım/inandık şeklinde iman cümlesi vardır. Bu ifadenin âyetle irtibatına bakıldığında; Mürselât Sûresi ellinci âyette "Artık bundan (Kur'an'dan) sonra hangi söze inanacaklar?" şeklinde bir soru yöneltilmektedir. Râzî, buradaki istifhâmın taaccüp anlamında olduğunu, "bu kadar delil varken hala inanmayacak mısınız?" manasını ifade ettiğini zikretmektedir.⁸⁹ Bu sebeple istifhama cevap mahiyetinde veya hayret ve şaşkınlık anlamını pekiştirmek maksadıyla bu ifadenin söylenildiği anlaşılmaktadır.

Aynı ifade 'Arâf Sûresi yüz seksen beş ve Câsiye Sûresi altıncı âyetlerinde geçmektedir. Söz konusu âyetlerde Kur'an'a atıf yapılmakta olup inanmanın akıl ve mantık çerçevesinde gerçekleşmesi gereken bir olgu olduğu aktarılmaktadır.⁹⁰ Ancak dikkate şayandır ki, bu iki âyet akabinde yukarıda zikredilen duaların okunmasıyla ilgili bir bilgi tefsir eserlerinde yer almamaktadır. Sadece Mürselât Sûresindeki âyet akabinde söz konusu duanın okunmasıyla ilgili rivâyet mevcuttur. Bu durumu, sûrenin son âyeti olmasına bağlayanlar olduğu gibi Mürselât Sûresinde okunan duanın aynı içerikteki diğer âyetler akabinde okunabileceği kanaatinde olan âlimler de mevcuttur.⁹¹

Mürselât Sûresinde, kıyamet başta olmak üzere Allah'ın kudretine delalet eden olgulardan bahsedilmektedir.⁹² Kıyamet öncesinde âlemde meydana gelecek kozmik değişimin anlatıldığı ilk bölüm⁹³ akabinde insanın belirli yaşam-ölüm kanunu çerçevesinde olan bir varlık olduğu, ömrün belirli ölçü ve dengeler gözetilerek kurgulandığı, insanın yaşadığı yeryüzünün belirli bir düzene

⁸³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 24/526;

⁸⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. İsâ el-Mürri el-Kurtubî, *Tefsîru'l-Kur'ân'î'l-'Azîz* (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1423/2002), 5/81.

⁸⁵ Mekki b. Ebû Tâlib, *el-Hidâye*, 12/8348.

⁸⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 29/150. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'î'l-'Azîm*, 14/204.

⁸⁷ Ebû'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbâvî el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyâti ve 's-süver* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1389/1969), 21/119; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-menşûr*, 15/141.

⁸⁸ Ebû Dâvûd, "Kitâbü's-Salât" 150.

⁸⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/284.

⁹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/291; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'î'l-'Azîm*, 14/226.

⁹¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/44; İbn Useymîn, *Likâet*, 6/243.

⁹² el-Mürselât 66/1-38.

⁹³ el-Mürselât 66/1-19.

göre kurgulandığı belirtilerek insanın temiz bir hayat yaşaması öğütlenmekte ve suçluların ceza görecekları ifade edilmektedir.⁹⁴ Sûrenin sonraki bölümünde düzene uygun hareket edenler (müttakiler) övülürken âlemdeki nizama aykırı hareket edenler, dünyaya düşkün olarak ömür sürenler kınanmaktadır. Son âyette ise sûre özelinde “Kur'an'daki bu hakikatlerin ötesinde hangi sözlere inanacaksınız?” şeklinde taaccüp mahiyetli bir soru yöneltilmektedir.⁹⁵ Hz. Peygamber soruya cevap mahiyetinde “Âmennâ Billâh” ve “Âmentü Billâhi ve bimâ enzele” ifadelerini zikretmiştir.⁹⁶

6. “Allahümme âti nefsi takvâhâ ve zekkihâ” İfadesi ve Şems Sûresi ile Bağlı

Hz. Peygamber'in Şems Sûresinin sekizinci âyetini okuduktan sonra “Allahümme âti nefsi takvâhâ ente veliyyühâ ve zekkihâ ente hayru men zekkâhâ” şeklinde dua ettiği bazı tefsir kaynaklarında zikredilmektedir. Bu sadette İbn Kesîr, Taberânî ve İbn Ebû Hâtim kanalıyla gelen üç ayrı rivâyete yer vermektedir.⁹⁷ Süyûtî, yukarıda zikredilen dua ile ilgili bazı rivâyetlere değinmektedir. Ayrıca rivâyetlerden birinde söz konusu duayı Hz. Peygamber'in namazda iken okuduğu nakledilmektedir.⁹⁸ Mâverdî, mezkûr dua ile ilgili bir rivâyete yer vermektedir. Ancak senetteki Cüveybir isimli râvînin meçhul olması sebebiyle hadisin zayıf olduğu ifade edilmektedir.⁹⁹ Kurtubî, Ebu Hüreyre'nin rivâyet ettiği bir hadise yer verdiği gibi Maverdî'nin de zikrettiği Cüveybir rivâyetini de aktarmaktadır.¹⁰⁰ Râzî ise Vâhidî'nin *et-Tefsîru'l-basît*'ine atıf yaparak Saîd b. Ebû Hilâl'in rivâyetini eserinde zikretmektedir.¹⁰¹ Sa'lebî de duayla ilgili bir rivâyete eserinde yer vermektedir.¹⁰²

Şems Sûresinin sekizinci âyetinde meâlen; “Ona (nefse) kötü ve iyi olma yeteneklerini yerleştirene yemin olsun,” buyurularak insanın iyilik ve kötülük yapabilme potansiyelinde yaratılan bir varlık olduğu ifade edilmektedir. Hatta insanı bu potansiyel ve yeteneklerle donatanın Allah olduğuna vurgu yapılmaktadır.¹⁰³ Dokuzuncu ve onuncu âyetlerde ise “Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir.”, “Onu kötülüklere daldıran ise zarar etmiştir.”¹⁰⁴ buyurularak insanın kötülüklerden uzak durması tavsiye edildiğinden dolayı Hz. Peygamber'in bu âyet akabinde “Allahümme âti nefsi takvâhâ ente veliyyühâ ve zekkihâ ente hayru men zekkâhâ” duasını tavsiye ettiği anlaşılmaktadır.

7. “Sebbih isme Rabbike'l-A'lâ” İfadesi ve A'lâ Sûresi ile Bağlı

Taberî başta olmak üzere bazı tefsir eserlerinde yer verilen¹⁰⁵ Ebû Dâvûd'un naklettiği bir rivâyette, “Resûlüllâh A'lâ Sûresinin ilk âyetini okuduğunda ‘Sübhâne Rabbiye'l-A'lâ’ derdi.” buyurulmaktadır.¹⁰⁶ Bu hadisin şerhinde; Hz. Peygamber'in âyetleri tefekkür ederek namaz kıldığı, bazen dua etmek ve Allah'tan âyetteki hayrı istemek için durduğu beyan edildikten sonra söz konusu A'lâ Sûresinin ilk âyetinin akabinde “Sübhâne Rabbiye'l-A'lâ” ifadesini, Allah'ın emrini

⁹⁴ el-Mürselât 66/20-40.

⁹⁵ el-Mürselât 66/41-50.

⁹⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/284.

⁹⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-'Azîm*, 14/368.

⁹⁸ Süyûtî, *ed-Dürrü'l-menşûr*, 15/457.

⁹⁹ Maverdî, *en-Nüket*, 2833.

¹⁰⁰ Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, 22/312-313.

¹⁰¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 31/194.

¹⁰² Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 10/214.

¹⁰³ Maverdî, *en-Nüket*, 2833; Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, 22/312-313; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-'Azîm*, 14/368; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-menşûr*, 15/457.

¹⁰⁴ eş-Şems 91/9-10.

¹⁰⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 24/309-311; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 8/399; Âlûsî, *Râhu'l-me'ânî*, 30/102.

¹⁰⁶ Ebû Dâvûd, “Kitâbü's-Salât” 35.

yerine getirmek maksadıyla söylediği aktarılmaktadır.¹⁰⁷ Nitekim Taberî, A'lâ Sûresinin ilk âyetinde Allah'ı tesbih emredildiğinden Hz. Peygamber'in tesbih ifadesini söylediğini nakletmektedir. Ayrıca Taberî'nin rivâyetleri incelendiğinde, Hz. Peygamber'in ilgili tesbihi namazda okuduğuna dair hususi bir ifade bulunmayıp genel olarak söz konusu âyeti okuduğu zaman tesbih ettiği zikredilmektedir. Bu sebeple hadis alanındaki araştırmacılar tarafından ilgili rivâyetler, etrafıyla birlikte incelenip namaz içinde okunabildiğine dair bilginin bulunup-bulunmadığı hususunun açığa çıkarılması önem arz etmektedir.

A'lâ Sûresinin ilk âyeti farklı yorumlanarak "sebbih" emrine, *Allah'a şirkten uzaklaş, onu öv, namaz kıl* gibi anlamlar verilmiştir. Nitekim Mukâtil b. Süleymân, *"Sebbih İsme Rabbike'l-A'lâ"* âyetiyle ilgili *"Lâ İlâhe illallah' diyerek Rabbini şirkten tenzih et"* şeklinde yorumda bulunmuştur.¹⁰⁸ Yine Râzî, Hz. Peygamber, *"Bu ifadeyi (Sübhâne Rabbiye'l-A'lâ) secdenizde söyleyiniz"* buyurduğundan dolayı âyetin anlamı, "Rabbinin ismiyle namaz kıl, müşrikler gibi alkış ve ısıklıkla namaz kılma." anlamında olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁹ Beyzâvî ve Ebû Hayyân, namazda önceleri "Allâhümme leke rake'tü" ve "Allâhümme leke Secedettü" denildiğini, bu âyetler indikten sonra Hz. Peygamber'in "Sübhâne Rabbiye'l-A'zîm, Sübhâne Rabbiye'l-A'lâ" tesbihlerini tavsiye ettiğini belirtmektedir.¹¹⁰ Netice itibarıyla, âyetteki tesbih emrine imtisal etmek maksadıyla ilgili âyet okunduktan sonra "Sübhâne Rabbiye'l-A'lâ" duasının okunmasının tavsiye edildiği anlaşılmaktadır.

8. "Belâ ve ene 'alâ zâlike mine's-şâhidîn" İfadesi ve Tîn Sûresi ile Bağlı

"Tabii ki, ben de buna şahitlik edenlerdenim." anlamında bir tasdik ifadesi olan bu lafızların, bazı âyetlerden sonra okunmasıyla ilgili bilgiler tefsir kaynaklarında yer almaktadır.¹¹¹ Tefsir eserleri incelendiğinde Tîn Sûresinin sonunda söz konusu tasdik ifadesinin söylenmesinin sünnet ve müstehap olduğu belirtilmektedir.¹¹² Genelde müfessirler, iki farklı rivâyet üzerinden bu yorumu yapmaktadır. Bunlardan biri *"Sizden biri ve't-Tîn ve'z-Zeytûn sûresini sonuna kadar okur da (Eleysellâhü bi-ahkemi'l-hâkimîn) âyetini okursa 'belâ ve ene 'alâ zâlike min eş-şâhidîn' desin."* meâlindeki Ebû Hüreyre rivâyeti, diğeri ise Katâde'ye dayandırılan *"Resûlullah, Tîn Sûresini okuduktan sonra 'Belâ ve ene 'alâ zâlike min eş-şâhidîn' dedi."* rivâyetidir. Nitekim Taberî başta olmak üzere birçok müfessir, bu iki rivâyete istinaden Tîn Sûresi'nin son âyetinden hemen sonra "Belâ ve ene 'alâ zâlike mine's-şâhidîn" duasının okunduğunu aktarmaktadır.¹¹³

Anlam cihetiyle âyette, *"Allah hükmedicilerin en iyisi değil midir?"* şeklinde bir soru yöneltilmektedir. Bu soruya mukabil söz konusu tasdik ifadesi söylenilmektedir. Bu âyetin kâfirlere hitaben, onları tevbih ve acziyetlerini ortaya koymak maksadıyla zikredildiği ve evvelindeki soru edatı olan hemzenin, istifhâm-ı inkârî olup *"kesin olarak, hiçbir şüphe olmaksızın"*

¹⁰⁷ Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1/390-391.

¹⁰⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/669.

¹⁰⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 31/136.

¹¹⁰ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 5/305; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 8/453.

¹¹¹ Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebî'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî, *Tefsîru'l-İz b. Abdisselâm* (Suud: el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye, 1417/1996), 3/468; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 24/525-526; San'ânî, *Tefsîr*, 2/383; Ebû'l-Yümn Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Uleymî el-Makdisî el-Hanbelî, *Fethu'r-rahmân fî tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'n-Nevâdir, 1432/2011), 7/397;

¹¹² Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, 22/373.

¹¹³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 24/525-526; San'ânî, *Tefsîr*, 2/383; Uleymî, *Fethu'r-rahmân*, 7/397; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 9/76.

en iyi ve en adil hüküm verenin Allah olduğunun” âyetinde vurgulandığı anlaşılmaktadır.¹¹⁴ Buna mukabil âyetin Hz. Peygamber’e hitap ettiği de beyan edilmektedir.¹¹⁵ Bundan dolayı âyetin sonunda söz konusu ifadenin söylenilmesi, Allah’a karşı imanın güçlenmesi, onun nimetlerini tahdis ve kudretini tasdik anlamlarını ifade ettiğini söylemek mümkündür. Ebû'l-Yümn el-Uleymî (ö. 928/1522), bir önceki âyetten geçen *“Bu vakitten sonra dini kim yalanlayabilir?”* ifadesiyle son âyeti irtibatlandırarak *“Allah ayırtıcıların en iyisi değil midir? Seninle yalancılar arasını en iyi ayıracak olan değil midir?”* şeklinde yorumlamıştır.¹¹⁶ Bu yoruma istinaden söz konusu ifadenin *“Ben, Allah’ın yalancılar ile Hz. Peygamber arasını en iyi ayıran olduğuna şahitlik edenlerdenim.”* anlamında olduğunu söylemek mümkündür. İbn Âşûr (ö. 1973), hâkim kelimesinin hükümden müştak olduğu düşünülürse *“Allah en iyi ve en sağlam hüküm veren değil midir?”* anlamına gelirken hikmet masdarından müştak ise *“Allah işleri en hikmetlice yapan, maslahata göre tanzim eden değil midir?”* şeklinde yorumlanabileceğini ifade ettikten sonra âyetin herkesin onun hükmüne uyması ve hükmü altına girme zorunluluğunun bulunduğu işaret ettiğini vurgulamaktadır.¹¹⁷ Bu yoruma göre söz konusu ifade, *“Ben Allah’ın en sağlam hüküm verdiğine şahitlik edenlerdenim”* veya *“Ben Allah’ın işleri en hikmetlice tanzim ettiğine şahitlik edenlerdenim.”* anlamına gelmektedir.

Yukarıda zikredilen Ebû Hüreyre kanalıyla gelen rivâyette, *“فَلْيَقُلْ”* ifadesi geçtiği için söz konusu ifadenin okunmasının gerekli olduğu anlamına geldiğini söylemek mümkündür. Zira emir kipi genelde gereklilik ifade etmektedir.¹¹⁸ Ancak ibadetin insicamını bozmamak ve huşû’a mani olmamak için okunması müstehap görülmüş olup Ma’mur b. er-Reşîd, Katâde’nin bu ifadeyi sesli bir şekilde söylediğini rivâyet etmektedir.¹¹⁹ Nitekim Şinkî (ö. 1974), müfessirlerin Tîn Sûresinin sonunda *“Belâ ve ene alâ zâlike min eş-şâhidîn”* ifadesinin söylenilmesi ile ilgili olan Tirmizî rivâyeti üzerinde ittifak ettiklerini zikretmektedir.¹²⁰ Bu sebeple Tîn Sûresinin akabinde gerek namazda gerek namaz dışındaki Kur’an tilâveti esnasında söz konusu ifadenin söylenilmesi müstehap görülmüştür.¹²¹

9. “Sübhânekellâhümme ve bi hamdike iğfir lî” İfadesi ve Nasr Sûresi ile Bağ

Kur’an tilâveti esnasında okunması tavsiye edilen dualardan biri de Nasr Sûresinin sonunda okunan *“Sübhânekellâhümme ve bi hamdike iğfir lî inneke ente et-Tevvâbü’r-Rahîm”* ve *“Üsebbihu bi-hamdihî ve esteğfiruhû innehû kâne tevvâbê”* dualarıdır. Nitekim Beğavî, tefsirinde *“Hz. Peygamber, Nasr Sûresinin son âyetini okuduğunda “Sübhânekellâhümme ve bi hamdike iğfir lî inneke ente et-Tevvâbü’r-Rahîm” derdi.”* şeklinde bir rivâyete yer vermektedir.¹²² İbn Âşûr da tefsirinde aynı rivâyetlere yer vermekte ve bu duadan, Hz. Peygamber’in âyeti zahiri manasına göre tefsir ettiğinin anlaşıldığını ifade etmektedir.¹²³ Süyûtî, Nasr Sûresi’nin son âyeti akabinde okunan dua ile ilgili Hz. Âişe’den gelen rivâyete yer verdiği gibi Abdullah b. Abbâs’tan rivâyete, Nasr Sûresi indikten sonra Hz. Peygamber’in bu duayı çokça okuduğunu zikretmektedir.¹²⁴ İbn

¹¹⁴ İz b. Abdisselâm, *Tefsîr*, 3/467; Sem’ânî, *Tefsîr*, 6/254; Mâverî, *en-Nüket*, 6/303; Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr* (Suud: Dâru İbn Hüzeyme, 1404/1984), 30/432; Kurtubî, *el-Câmi’u li ahkâmî’l-Kur’ân*, 22/37; Vehbe ez-Zühaylî, *et-Tefsîru’l-vecîz* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1415/1994), 3/2899.

¹¹⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr*, 3/752; Kurtubî, *el-Câmi’u li ahkâmî’l-Kur’ân*, 22/372.

¹¹⁶ Uleymî, *Fethu’r-rahmân*, 7/396.

¹¹⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 30/432.

¹¹⁸ Aynı rivâyete, Celâleyn tefsirinde de yer verilmiştir. bk. Celaletin es-Süyûtî – Celalettin el-Mahallî, *Tefsîru Celâleyn*, 813.

¹¹⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 24/526; Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 8/287;

¹²⁰ Şinkî, *Edvâ’ü’l-beyân*, 9/340.

¹²¹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 24/526; Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 8/287; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 30/432.

¹²² Beğavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 5/326.

¹²³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 30/598.

¹²⁴ Süyûtî, *ed-Dürü’l-menşûr*, 8/664.

Receb el-Hanbelî, Hz. Âişe'den rivâyet edilen "Üsebbihu bi hamdihî ve esteğfiruhû innehu kâne tevvhâbe" duasına Nasr Sûresinin son âyetinin tefsiri bağlamında yer vermektedir.¹²⁵ Kurtubî ve İbn Kesîr Hz. Peygamber'in mezkûr duayı namazda okuduğunu belirtmektedir.¹²⁶

Yukarıdaki bilgilerden; Hz. Peygamber'in, Nasr Sûresinin akabinde tesbîh, tahmîd ve istiğfar içerikli bu duayı gerek namazda ve gerek namaz dışındaki tilâvet esnasında sıkça okuduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in bu duası, ahiret için yapılan bir birikim ve hazırlık olarak değerlendirildiği gibi Allah'a şükür maksatlı olduğu da belirtilmektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in âyetin zahiri manasıyla amel ettiğinden emre imtisal maksadıyla bu duayı okuduğu ve ümmete söz konusu dua ile üsve olduğunun genel kabul gören bir kanaat olduğunu söylemek mümkündür.¹²⁷ Netice itibarıyla, söz konusu âyette Allah'ı tesbih ve O'ndan mağfiret dilemek emredildiği için yukarıda bahsi geçen duaların okunduğu anlaşılmaktadır.

10. "Allahü Ekber" Lahzı ve Duhâ ile Nâs Sûreleri Arasındaki Bağ

Allah'ın zat, sıfat ve fiilleri itibarıyla her şeyden yüce olduğunu ifade eden Allahü Ekber lafzı, tekbîr olarak terimleşmiş bir ifadedir.¹²⁸ Bazı tefsir eserlerinde, Kur'an'ın Mushaf tertibine göre Duhâ Sûresinden Nâs Sûresine kadar olan yirmi iki sûre akabinde okunmasının Hz. Peygamber tarafından tavsiye edildiğine dair rivâyetlere yer verilmektedir.¹²⁹ Kur'an'ın sonundaki bu yirmi iki sûrede genelde Allah'ın kudretine, yegânelik ve üstünlüğüne vurgu yapıldığından dolayı Allah'ı yüceltme anlamındaki tekbîr ifadesinin zikredilmesinin mendûp hatta sünnet olduğu ifade edilmektedir.¹³⁰ Begavî ve Kurtubî, fetret-i vahyin Duhâ Sûresinin inzali ile son bulmasından kaynaklı olarak Hz. Peygamber'in tekbiri tavsiye ettiğini, zamanla sonraki sûrelerin ardından da okunduğunu ifade etmektedir.¹³¹

Söz konusu sûrelerin akabinde söylenilmesi tavsiye edilen tekbîr, Kur'an'dan bir âyet olmayıp dua ve iman içerikli bir ifade olduğundan dolayı sûreye birleştirilmesi caiz görülmemiştir. Vakıf yapıldıktan sonra veya en azından sekte yapıp ardından tekbirin okunmasının uygun olacağı belirtilmektedir.¹³² Tekbîrin, bu sûrelerin sonunda mı? Yoksa başında mı? Okunacağı hususu da kıraat âlimleri tarafından tartışılmıştır. Genel kanaate göre sûrenin sonunda okunmasının sünnet olduğu belirtilmektedir.¹³³

Bazı müfessirler ve kıraat âlimleri Hz. Peygamber'den gelen rivâyetlere istinaden söz konusu sûrelerin her birinin ardından "Allahü Ekber" denilmesinin sünnet ve Kur'an okuma adabından olduğunu ifade ettiklerinden dolayı akabinde tekbirin söylenilmesinin gerektiği anlaşılmaktadır.¹³⁴ Ayrıca fıkıh âlimleri rivâyetlerdeki bazı ifadeler sebebiyle söz konusu tekbirin okunmasının mendûp, müstehap ve sünnet olduğu yönünde hüküm verdikleri gibi vacip olduğu yönünde de fetvâ verenler olmuştur. Namaz esnasında, rûku' tekbirinin söz konusu tekbir için

¹²⁵ Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî, *Tefsîru İbn Receb el-Hanbelî* (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1422/2001), 521.

¹²⁶ Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmî'l-Kur'an*, 20/231; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an'î'l-'Azîm*, 8/484.

¹²⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 32/159-162; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 30/598.

¹²⁸ Saffet Köse, "Tekbir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/341.

¹²⁹ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 8/460; Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 22/352-353; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an'î'l-'Azîm*, 14/380; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 30/165.

¹³⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an'î'l-'Azîm*, 14/380; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 30/165.

¹³¹ Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 8/460.

¹³² Kurtubî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 22/353.

¹³³ Muhammed Hâlid Mansûr, "et-Tekbir 'inde hatmi'l-Mushafi's-Şerîf", *Mecelletü's-Şerî'a ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye* 2005, 29-30.

¹³⁴ Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Takrîbü'n-neşr fi'l-kırâeti'l-aşr*, (Riyad: Mecm'u'l-Melik Fehd, 1394/1975), 748-762.

yeterli olacağı ayrıca bir tekbir getirilmesine ihtiyaç olmadığı ifade edilmektedir.¹³⁵

Sonuç

Allah Teâla'dan dünya ve ahirete yönelik istekte bulunmak anlamına gelen dua, İslam'da hem başlı başına bir ibadet hem de namaz gibi diğer ibadetler akabinde icra edilen bir uygulamadır. Bu uygulamayla ilgili usûlleri, Hz. Peygamber öğretmiştir. Hz. Peygamber'in dua ile ilgili öğretileri arasında namazda ve namaz dışındaki tilâvet esnasında yapılan dua örnekleri de vardır. Nitekim o, belirli âyetler akabinde bazı hususi duaları okumuş ve okunmasını tavsiye etmiştir. Tefsir eserlerinde, bu tür dualarla ilgili rivâyetlere yer verilmektedir. Bunların en başında âmin ifadesi yer almaktadır. "Duamıza icabet et!" anlamında bir ism-i fi'il olan bu ifadenin, Fâtiha Sûresi akabinde okunması tavsiye edildiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Râhmân Sûresi akabinde "Ve lâ bi şey'in min ni'amike nükezzibe"; Mülk Sûresi'nin son âyetinden sonra "Allâhü Rabbü'l-Âlemîn"; Mürselât Sûresi'nin sonunda "Âmmentü billâhi fe belâ", Kiyâme Sûresi akabinde Sübhânekellâhümme ve belâ"; Tîn Sûresi'nden sonra "Belâ ve ene a'lâ zâlike mine's-şâhidîn"; A'lâ Sûresi'nin ilk âyeti akabinde "Sübhâne Rabbiye'l-A'lâ"; Şems Sûresi'nin sekizinci âyetinden sonra "Allahümme âti nefsi takvâhâ ve zekkihâ"; Nasr Sûresi'nden sonra "Sübhânekekellâhümme ve bi hamdike iğfir lî" duasının okunmasıyla ilgili bilgilere tefsir eserlerinde yer verilmektedir. Ayrıca Duhâ Sûresi'nden Nâs Sûresine kadar olan yirmi iki sûrenin her birinin akabinde "Allahü Ekber" denilmesinin tavsiye edildiği bazı rivâyetler tefsir eserlerinde zikredilmektedir.

Kur'an tilâveti senasında Hz. Peygamber'in tavsiye ettiği söz konusu dualar, iman, şükür, tesbih, dua ve zikir içerikli ifadelerdir. Nitekim Fâtiha ve Şems sûrelerinde okunan âyetlerdeki duaların kabul olması ve âyetlerdeki nimetlere nail olmak maksadıyla dua edilmesinin tavsiye edildiği, Rahmân Sûresi'nde şükür maksadıyla dua edildiği, el-Mülk Sûresi'nde iman ve şükür içerikli ifadelerin tavsiye edildiği anlaşılmaktadır. Yine Mürselât, Kiyâme ve Tîn sûrelerinin akabinde iman içerikli dualar rivâyet edilmiştir. Hz. Peygamber, A'lâ Sûresi'nin ilk âyetini okuduğunda tesbih ve zikir içerikli bir duada bulunmuştur. Nasr Sûresi akabinde ise tesbih ve dua içerikli ifadelerin söylenilmesiyle ilgili rivâyetlere tefsir eserlerinde yer verilmektedir.

Yukarıda izah edilen ifadelerle ilgili birçok tefsirde bilgi verildiği müşahade edilmiştir. Ayrıca genelde bu ifadelerle kaynaklık eden rivâyetler, senetli veya senetsiz olarak zikrettiği görülmüştür. Bazen hadislerin sıhhatiyle ilgili de bilgi verildiğine şahit olunmuştur. Bu durum, söz konusu duaların değerine ve Kur'an tilâveti esnasında söz konusu bu ifadelerin okunmasının önemine işaret etmektedir. İnceleme neticesinde nadiren de olsa söz konusu bu ifadelerin bağlı olduğu âyetlerin karıştırıldığı da anlaşılmaktadır. Bu sebeple rivâyetlerin hangi âyete bağlı olarak zikredildiğinin tespiti de yapılmaya çalışılmıştır.

Tefsir eserleri incelendiğinde, bu ifadelerin Kur'an'a vukufiyete ve âyetlerin manalarını tedebbür ve tefekküre vesile olması maksadıyla okunduğu anlaşılmaktadır. Yine namaz içerisinde bu ifadelerin okunmasının, huşu' ve huzura vesile olduğunu ilgili rivâyetler göstermektedir. Bundan dolayı çalışmanın Kur'an okuma usulüne naçizane katkı sağlayacağı kanaati oluşmaktadır. Söz konusu bu ifadelerle dair hadisler, genelde mürsel ve mevkûf rivâyetler olmakla birlikte bazı rivâyetlerde meçhul ravî bulunduğu ifade edildiğinden bu tür rivâyetlerle sabit olan dualara çalışmada yer verilmemiştir.

¹³⁵ Abülfettâh el-Gâzî, *el-Büdûru'z-zâhire fi'l-kıraati'l-'aşri'l-mütevâtire min tarikayi's-Şatibiyye ve'd-Dürre* (Mekke: Mektebetü Enes b. Mâlik, 1423/2002), 444-452; Mahmûd Halîl Husarî, *Fethu'l-kebîr fi'l-isti'âze ve't-tekbîr* (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1425/2004), 34-48.

Kaynakça

- Ali el-Kârî, Ebu'l-Hasan Nûreddîn. *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu mişkâtî'l-mesâbih*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1422/2001.
- Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî. *Rûhu'l-me'ânî fitefsîri'l-Kur'an'î'l-Kerîm ve seb'î'l-mesânî*. 30 Cilt. Beyrut: İdâratü't-Tabâatü'l-Münîre, 1353/1934.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Me'âlimü't-tenzîl ve hakâikü't-tefsîr*. 8 Cilt. Riyad: Dâru Teybe, 1409/1989.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Bikâî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbâvî. *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyâtî ve 's-süver*. 22 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1389/1969.
- Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallâhu aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1413/1992.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Dercü'd-dürer fi tefsîri'l-âyi ve's-süver*. 2 Cilt. İngiltere: Al-Bukhary Islamic Center, 1. Basım, 1430/2008.
- Dübeyyân, Ebu Ömer Dübeyyân b. Muhammed. *el-Câmi'u fi ahkâmi sıfati's-salât*. 4 Cilt. Mısır: Dâru'l-Lü'lü', 1441/2019.
- Ebû Bekr Haddâd, Radiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed. *Tefsîru'l-Haddâd Keşfü't-tenzîl fi tahkîki'l-mebâhis ve't-te'vîl*. 7 Cilt. Libya: Dâru'l-Kütübü'l-Vataniyye, 1422/2001.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Süneni Ebî Dâvûd*. Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Düveliyye, 1419/1998.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhît*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1413/1993.
- Ebû'l-Bekâ, Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Ukberî el-Ezecî el-Bağdâdî. *el-İmlâ mâ min bihi'r-Rahmân min vücûhü'l-i'râb ve'l-kirâât fi cemî'i'l-Kur'an*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Ebüssuûd Efendi. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1409/1990.
- Erdem, Sargon. "Âmin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/62-63. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Gâzî, Abülfettâh. *el-Büdüru'z-zâhire fi'l-kıraati'l-'aşri'l-mütevâtire min tarikayi's-Şatibiyye ve'd-Dürre*. Mekke: Mektebetü Enes b. Mâlik, 1423/2002.
- Gurâbzâde Ahmed Efendi. *Zübedü âsâri'l-mevâhib ve'l-envâr*. İstanbul: Bilnet Matbaacılık, 1437/2016.
- Gül, Mutlu. "Kıraatin Cehrî Okunduğu Namazlarda "Âmin" Lafzının Söylenmesi: Rivâyet Merkezli Bir İnceleme". *Bilimname* 41/1, 2020, 801-834.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-'ayn*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1424/2003.

- Hatîb eş-Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Kâhîrî. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Hattâb er-Ruaynî. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahmân. *Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtasarı Halîl*. Moritanya: Dâru'r-Rızvân, 1408/1989.
- Hâzin, Ebû'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî. *Lübâbü't-te'vîl fî me'ânî't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1997.
- Husarî, Mahmûd Halîl. *Fethu'l-kebîr fî'l-isti'âze ve't-tekbîr*. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2004.
- İbn Adevî, Ebu Abdillâh Mustafa. *et-Teshîl li te'vîl't-tenzîl*. Kahire: Dâru's-Sahîfe, 1996.
- İbn Alî el-Kannevcî, Ebû't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân b. Hasen. *Fethu'l-beyân fî mekâsıtı'l-Kur'an*. Beyrut: Şeriketi Ebnâi Şerîf el-Ensârî, 1414/1993.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Suud: Dâru İbn Hüzeyme, 1404/1984.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdurrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî. *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1422/2001.
- İbn Cüzey, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî. *et-Teshîl li 'ulûmî't-tenzîl*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415/1995.
- İbn Ebî Zemenîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. İsâ el-Mürri el-Kurtubî. *Tefsîru'l-Kur'an'î'l-'Azîz*. 5 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1. Basım, 1423/2002.
- İbn Hacer Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-bârî bi şerhi'l-İmâmi Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî*. 13 Cilt. Riyad: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1390/1970.
- İbn Hübeyre, Ebû'l-Muzaffer Avnüddîn Yahyâ b. Muhammed b. Hübeyre eş-Şeybânî ed-Dûrî. *el-İfsâh 'an me'ânî's-Sihâh*. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1414/1995.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî. *Tefsîru'l-Kur'an'î'l-'Azîm*. 15 Cilt. Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1. Basım, 1421/2000.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâilî el-Makdisî. *el-Muğnî*. 15 Cilt. Riyad: Daru Âlemi'l-Kütüb, 1418/1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Süneni İbn Mâce*. Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Düveliyeye, 1419/1998.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1387/1968.
- İbn Receb el-Hanbelî, Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dimaşkî. *Tefsîru İbn Receb el-Hanbelî*. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1423/2001.
- İbn Useymîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. Süleymân et-Temîmî. *Likâetü'l-bâbi'l-meftûh*. Suud: Müessesetü Muhammed b. Sâlih el-Useymin, 2016.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. 9 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1405/1984.

- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Takrîbü'n-neşr fi'l-kırâeti'l-'aşr*. Riyad: Mecn'u'l-Melik Fehd, 1394/1975.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *Müfrdâtü elfâzi'l-Kur'an*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1430/2009.
- İz b. Abdisselâm, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî. *Tefsîru'l-İz b. Abdisselâm*. 3 Cilt. Suud: el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye, 1417/1996.
- Köse, Saffet. "Tekbir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/341-343. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi'u li ahkâmî'l-Kur'an*. 24 Cilt. Beyrut: Müessesesi Risâle, 1427/2006.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Letâifu'l-İşârât*. Mısır, el-Hey'etü'l-Mısriyye el-'âmme li'l-Kütüb, 1422/2000.
- Mahallî - Süyûtî, Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî - Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *Tefsîru'l-Celâleyn*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1431/2010.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî. *Tefsîru'l-Kur'an'î'l-Azîm*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü Risâleti Nâşirûn, 1425/2004.
- Mansûr, Muhammed Hâlid. "et-Tekbîr 'inde hatmi'l-Mushafî's-Şerîf". *Mecelletü's-Şerî'a ve'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye* 18/55 (2005), 19-78.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *en-Nüket ve'l-Uyûn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Mekkî b. Ebû Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-Hidâye ilâ bülûğî'n-nihâye*. 13 Cilt. BEA: Câmiatü Şerkâ, 1429/2008.
- Mekkî b. Ebû Tâlib, Ebû Muhammed Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-Keşf 'an vücûhü'l-kıraeti's-seb' ve 'ilelihâ ve hucecihâ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1984.
- Merâğî, Ahmed Mustafa. *Tefsîru'l-Merâğî*. Mısır: Şeriketü Mustafa el-Bâbî, 1946.
- Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1385/1966.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 1423/2002.
- Mübârekpûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm. *Tuhfetü'l-Ahvezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1426/2005.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîhi Müslim*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2003.
- Müzenî, Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Mısırî. *Muhtasarü Müzenî fi furû'î's-şâfiyye*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.

- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Kitabü'l-Mecmu Şerhu'l-Mühezzeb li's-Şirâzî*. 5 Cilt. Cidde: Mektebetü'l-İrşad, 1401/1980.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *et-Tenbîh fî âdâbı hameleti'l-Kur'an*. Beyrut: Daru'l-Minhâc, 1432/2011.
- Parladır, Selahattin. "Dua". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/530-535. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbü'rî. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1423/2002.
- Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî. *Tefsîru'l-Kur'an*. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418/1997.
- Semîn el-Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm (Abdiddâim). *ed-Dürü'l-mesûn fî 'ulûmi'l-Kitâbi'l-meknûn*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1414/1994.
- Seyyid Kutub, İbni İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzilî. *Fî zilâli'l-Kur'an*. 6 Cilt. Kahire: Dâru's-Şürûk, 1386/1967.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *ed-Dürü'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me' sûr*. 17 Cilt. Kahire: Merkezü Hicr, 1424/2003.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *el-Câmi' u's-sağîr*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1425/2004.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî. *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*. 5 Cilt. Tahran: Dâru'l-Vefâ, 1428/2007.
- Şinkîtî, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir el-Cekenî el-Himyerî. *Edvâ'ü'l-beyân fî izâhi'l-Kur'ân'i bi'l-Kur'ân*. Riyad: Dâru İlmi'l-Fevâid, 1400/1980.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin. *el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'an*. 21 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-E'lemî, 1418/1997.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Câmi' u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*. 26 Cilt. Kahire: Merkezü'l-Bühûs ve'd-Dirâsât, 1422/2001.
- Tabersî, Ebû Alî Emînüddîn (Emînü'l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl. *Mecme' u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1426/2005.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *Süneni Tirmizî*. Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Düveliyye, 1419/1998.
- Ukberî, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyin b. Abdillâh el-Ezeci el-Bağdâdî, *el-İmlâ mâ min bihi'r-Rahmân min vücûhi'l-i'râb ve'l-kirâât fî cemî'i'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1429/2008.
- Uleymî, Ebü'l-Yümn Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdurrahmân el-Makdisî el-Hanbelî. *Fethu'r-rahmân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'n-Nevâdir, 1432/2011.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî. *el-Başît fî tefsîri'l-Kur'ân i'l-mecîd*. 5 Cilt. Suud: Mektebetü'l-Melik Fehd, 1421/2000.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî. *el-Vaşît fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an haqâ'iki ğavâmi'zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķāvîl fî vücûhi't-te'vîl*. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1419/1998.

Zühaylî, Vehbe. *et-Tefsîru'l-vecîz*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1994.